

Грітченко Т. Я.,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри фахових методик
та інноваційних технологій
у початковій школі

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини, Україна,

Майданик О. В.,

кандидат педагогічних наук,
завідувач шкільним відділенням
Вінницького

гуманітарно-педагогічного коледжу

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ СФОРМОВАНOSTІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕДЖІ

У статті представлено діагностичний інструментарій сформованості громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи в педагогічному коледжі. Схарактеризовано критерії сформованості громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи: мотиваційно-ціннісний, знаннево-інформаційний, організаційно-діяльнісний, суб'єктно-оцінювальний та рівні сформованості громадянської компетентності: високий, середній і низький. Представлено висновки щодо результативності застосування діагностичного інструментарію на констатувальному етапі дослідження.

Ключові слова: громадянська компетентність; майбутні учителі початкової школи; педагогічний коледж; формування громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи; критерії, рівні, показники сформованості громадянської компетентності.

В статье представлен диагностический инструментальный сформированности гражданской компетентности будущих учителей начальной школы в педагогическом колледже. Охарактеризовано критерии сформированности гражданской компетентности будущих учителей начальной школы: мотивационно-ценностный, знаниево-информационный, организационно-деятельностный, субъектно-оценивающий и уровни сформированности гражданской компетентности: высокий, средний и низкий. Представлены выводы относительно результативности применения диагностического инструментария на констатувальном этапе исследования.

Ключевые слова: гражданская компетентность; будущие учителя начальной школы; педагогический колледж; формирование гражданской

компетентности будущих учителей начальной школы; критерии, уровни, показатели сформированности гражданской компетентности.

The article presents the diagnostic toolkit for the formation of the civic competence of future primary school teachers in the pedagogical college. The definition of "primary school teacher's civic competence" has been given. Components of the civic competence of future primary school teachers have been defined. The formation criteria of future primary school teachers' civic competence have been characterized. These are: motivational-value, knowledge-informational, organizational-activity, subjective-appraisal. The indicators and levels of civic competence formation (high, medium and low) have been also defined. The necessity of using this diagnostic toolkit for the formation of the civic competence of future primary school teachers in the pedagogical college has been substantiated. The conclusions about the effectiveness of diagnostic tools use at the stage of the study have been presented. Prospects of further scientific research have been formulated.

Key words: *civic competence; future primary school teachers; pedagogical college; the formation of the civic competence of future primary school teachers; criteria, levels, indicators of civic competence formation.*

Постановка проблеми. В умовах входження України в сучасний європейський освітній простір зростають вимоги до якості освіти. Виникає потреба в компетентних фахівцях з високою культурою, глибокою моральністю, зацікавлених у результатах своєї праці, здатних до інноваційної діяльності, зі сформованою системою цінностей і переконань, громадянською компетентністю і громадянською позицією, готових у професійній діяльності виховувати моральні й громадянські якості у своїх учнів.

Нині одним із пріоритетних завдань професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи стає формування особистості з високим рівнем громадянської свідомості, здатної до самовизначення і відповідальності в політичному, економічному і культурному житті українського суспільства. Вчитель нової формації має бути здатним до контролю і самоконтролю, вміти прогнозувати можливі результати, педагогічно осмислювати нові соціально-педагогічні умови виховання, володіти тактом, чітко уявляти, яким повинен стати його вихованець як громадянин незалежної України, мати такі професійні

та особисті якості, що сприяли б формуванню громадянської компетентності, свідомості, активності й відповідальності у своїх учнів.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми формування громадянської компетентності особистості досліджували Р. Арцишевський, Т. Бакка, П. Вербицька, О. Кучер, Т. Ладиченко, М. Михайліченко, В. Оржеховський, О. Пометун, М. Рагозін, С. Рябов, І. Тараненко, К. Чорна, О. Шестоपालюк та ін.

Аналіз наукового доробку вчених підтвердив думку про те, що громадянську компетентність можна вважати ключовою компетентністю особистості. Адже, за словами О. Пометуна, поряд із навчальною і соціальною компетентностями, компетентністю з інформаційних та комунікаційних технологій, економічною (підприємницькою), загальнокультурною та валеологічно-оздоровчою, саме громадянська компетентність сприяє визначенню орієнтирів у виявленні результативності освітнього процесу в Україні [6, с. 19].

Отже, з огляду на сказане, нами було сформульовано **мету статті** – визначити критерії, рівні та показники сформованості громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи в педагогічному коледжі.

Виклад основного матеріалу. Громадянська компетентність характеризується сукупністю освітніх елементів, що охоплюють систему знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості. Саме вони допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, визначити свій обов'язок і відповідальність перед Батьківщиною і державою. Це дає нам можливість інтерпретувати *громадянську компетентність учителя початкової школи* як ключовий компонент професійної компетентності; поліваріантне, цілісне, динамічне, інтегроване утворення особистості фахівця, що містить ціннісний, когнітивний, поведінковий, рефлексійний компоненти, які охоплюють систему переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань, знань, умінь, навичок особистості, допомагають усвідомити своє місце в суспільстві, визначити свій обов'язок і відповідальність перед Батьківщиною і державою; утверджує громадянську й

життєву позицію, громадянську зрілість і суспільно корисну діяльність особистості, а також потребу у формуванні громадянськості молодших школярів як пріоритетної соціально-моральної цінності.

Вважаємо, що сформованість ціннісного, когнітивного, поведінкового та рефлексійного компонентів громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи має бути схарактеризована сукупністю певних параметрів, якими слугують визначені критерії та показники.

Великий тлумачний словник сучасної української мови [3, с. 465] визначає критерій як підставу для оцінювання, визначення або класифікації чогось.

За твердженням А. Капської, критерій має бути об'єктивним, відображати суттєву інформацію, бути стандартом оцінювання результатів діяльності. Кожен критерій містить групу якісних показників, що розкривають зміст і характеризують досягнення [4, с. 48].

Аналіз наукового доробку цих учених дав нам можливість визначити такі критерії сформованості громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи:

- мотиваційно-ціннісний (І. Бех, Н. Волкова, В. Гриньова, Н. Іванцев, В. Радул та ін.);
- знаннево-інформаційний (Г. Андреєва, Н. Волкова, В. Гриньова, В. Лозова та ін.);
- організаційно-діяльнісний (В. Безрукова, О. Бодальов, О. Леонтєв та ін.);
- суб'єктно-оцінювальний (М. Вислозова, Г. Полякова, Г. Сухобська та ін.).

Отже, з метою об'єктивного діагностування формування громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи в педагогічному коледжі ми визначили такі критерії оцінювання компонентів досліджуваної характеристики: ціннісний компонент визначається мотиваційно-ціннісним, когнітивний компонент – знаннево-інформаційним, поведінковий –

організаційно-діяльнісним, рефлексійний – суб'єктно-оцінювальним критеріями. Схарактеризуємо визначені критерії формування громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи в педагогічному коледжі.

Мотиваційно-ціннісний критерій відображає позитивне ставлення майбутніх учителів початкової школи до своєї професійної діяльності, ставлення до неї як до цінності та потреби у формуванні своєї громадянської компетентності. Мотивація є основною рушійною силою людської поведінки. Вона пронизує її основні структурні утворення як спрямованість і діяльність [2, с. 27]. Професійна мотивація є внутрішнім чинником розвитку професіоналізму особистості. Основою мотиваційно-ціннісного критерію ми вважаємо усвідомлення студентами – майбутніми учителями початкової школи себе як самостійної цінності.

Досвід показує, що від того, наскільки змістовно багата і різноманітна ціннісна система особистості, залежить не лише міра її участі в суспільних справах, а й те, з чим вона має справу, наскільки її різновиди суспільно значущі. Це справді так, адже кожна мета, що ставить перед собою людина, і відповідна поведінка перш ніж реалізуватися, співвідноситься із системою її особистісних цінностей, виважується на її терезах [1, с. 20].

Отже, мотиваційно-ціннісний критерій допомагає сприймати й інтерпретувати майбутніми вчителями початкової школи особливості освітньої та громадянської діяльності, що теж мають для них певну цінність. Це виражається в спонукальних мотивах професійного саморозвитку обраної ним професійної діяльності.

Формування громадянської компетентності майбутнього вчителя, на думку М. Михайліченка, пов'язане з потребами самоактуалізації та самовизначення і становленням широкосоціальних мотивів діяльності в тісному взаємозв'язку з професійною та особистісною самореалізаціями [5, с. 69].

Показниками мотиваційно-ціннісного критерію визначено:

– наявність позитивної мотивації до формування власної громадянської компетентності;

- інтерес до громадської діяльності та участі в суспільних справах, усвідомлення необхідності в міжособистісній взаємодії в суспільній діяльності;
- усвідомлення потреби у формуванні особистісних гуманістичних життєвих установок, поваги до людини як вищої соціальної цінності, її прав і свобод, громадянських цінностей та правових основ держави і права, патріотизму;
- потреба в оволодінні професійно значущими громадянськими якостями вчителя початкової школи для виховання громадянськості молодших школярів.

Теоретична підготовка майбутніх учителів початкової школи в педагогічному коледжі здійснюється в межах спеціально організованого освітнього процесу в навчальному закладі. *Знаннєво-інформаційний критерій* є важливою характеристикою пізнавальної сфери розвитку студентів і становить систему засвоєних знань теоретичних засад громадянської освіти та закономірності й принципи організації процесу громадянського виховання.

Показниками знаннєво-інформаційного критерію вважаємо :

- наявність знань теоретичних засад громадянської освіти (сутності громадянськості, її складників, шляхів та етапів формування);
- обізнаність із законами та нормами чинного законодавства і Конституції України як Основного закону держави, правами, свободами і обов'язками громадян України, історією своєї держави, політичним налаштуванням світу тощо; наявність знань громадянських цінностей, національної культури, історії свого краю, звичаїв і традицій народу;
- обізнаність із правилами співжиття в громадянському суспільстві та демократичними умовами дотримання правил безконфліктного середовища;
- наявність знань із фахових навчальних дисциплін для громадянської освіти і виховання учнів початкової школи; закономірностей і принципів організації процесу громадянського виховання учнів початкової школи.

Система педагогічних умінь, необхідних для організації освітнього процесу з формування громадянської компетентності майбутніх учителів

початкової школи, передбачає *діяльнісний критерій*, пов'язаний з досвідом громадянської діяльності, успішним виконанням професійних функцій, громадянською активністю.

Педагогічне вміння – це сукупність послідовно розгорнутих дій, заснованих на теоретичних знаннях і спрямованих на вирішення завдань розвитку гармонійної особистості [8, с. 41].

У нашому дослідженні педагогічні вміння визначаємо як сукупність послідовних дій, заснованих на суспільно-теоретичних знаннях, усвідомленні завдань, принципів, умов, засобів, форм, методів навчально-виховної роботи з формування громадянської компетентності, спрямованих на їх застосування в соціально-освітньому просторі педагогічного коледжу та в громадянській діяльності.

Показниками організаційно-діялісного критерію визначено вміння та навички:

- досліджувати й оцінювати демократичні процеси сучасного українського суспільства, аналізувати причини виникнення та шляхи розвитку суспільних явищ;
- виконувати свій громадянський обов'язок та користуватися своїми громадянськими правами;
- моделювати та розв'язувати різноманітні правові ситуації, пов'язані з порушенням прав людини;
- застосувати набуті знання й уміння для ефективного вироблення і прийняття рішень у соціально-освітньому середовищі педагогічного коледжу та громадських організаціях;
- використовувати різноманітні форми і методи навчально-виховної роботи та організувати суспільно корисну діяльність молодших школярів з метою формування в них громадянських цінностей і якостей, вироблення власної громадянської позиції та виховування правової поведінки.

Професія вчителя – одна з найсуперечливіших. Якщо раніше основна функція педагога полягала в трансляванні суспільного досвіду у вигляді знань

та способів пізнання, то в сучасній школі від учителя очікують розв'язання завдань проектування й управління процесом індивідуального інтелектуального, духовного розвитку кожного учня. Професійна спрямованість особистості сучасного вчителя як суб'єкта суспільної громадянської поведінки і громадянської діяльності є складною системою його ставлення до громадянського суспільства, до людей і самого себе, цілей, цінностей, установок і мотивів, якими він керується у своїй роботі. Можливим шляхом ефективного вирішення цих проблем, на нашу думку, є аналіз і коригування структури педагогічного мислення, зокрема його компонента – рефлексії. Оскільки більшість із зазначених утруднень має особистісний характер, то рефлексія як один із основних механізмів особистісного розвитку належить до структури професійно важливих якостей педагога.

Поняття рефлексії представлено в розробках багатьох учених, зокрема Ю. Бабаян, О. Бодальова, Б. Вульфо́ва, О. Гринько, О. Матюшкина, О. Савенко та ін.

У філософському словнику зазначено, що рефлексія – це така риса людського пізнання, що виявляється в дослідженні самого пізнавального акту, діяльності самопізнання, що дає змогу розкрити специфіку духовного світу людини [9, с. 547].

На думку Н. Рогальської, у громадянській освіті рефлексія сприяє поєднанню громадянських знань та вмінь, досвіду соціально-політичного життя, громадянських якостей, усвідомленню демократичних норм та установок поведінки [7, с. 52].

Теоретичний аналіз різних підходів до розуміння сутності рефлексії дозволяє нам зробити висновок, що в педагогічній сфері вона постає як професійно значуща якість педагога, як здатність свідомості вчителя осмислювати власну діяльність.

Суб'єктно-оцінювальний критерій є показником суб'єктності, регулятором особистісних досягнень, пошуку власних орієнтирів майбутніми

учителями в спілкуванні з людьми, вміння аналізувати власну громадянську діяльність, прагнення відповідати громадянським вимогам суспільства.

Зазначений критерій містить навички рефлексії – самопізнання, самосвідомість, самовизначення, самоаналіз, самооцінювання.

Показниками суб'єктно-оцінювального критерію визначено вміння:

- аналізувати особистісну громадянську позицію, оцінювати власні вчинки та поведінку відповідно до громадянських та суспільних ідеалів;
- здійснювати самооцінювання системи особистісних, громадянських та професійних якостей;
- здатність здійснювати самоаналіз своєї участі в подіях суспільно-політичного та громадського життя соціуму;
- оцінювання готовності до організації навчальної й громадської діяльності з учнями початкової школи щодо формування їхньої громадянськості.

Вивчення сукупності набутих особистісних якостей і властивостей, професійних знань та вмінь майбутніх учителів початкової школи за визначеними критеріями і показниками дозволило схарактеризувати рівні сформованості їхньої громадянської компетентності: високий, середній і низький.

Високий рівень (В) сформованості громадянської компетентності майбутнього вчителя початкової школи має студент, який:

- виявляє прагнення до самовдосконалення та підвищення власного рівня сформованості громадянської компетентності;
- засвідчує високий рівень знань теоретичних засад громадянської освіти;
- має високий рівень аналітичного застосування знань;
- має міцні знання про загальнолюдські, демократичні та національні цінності, права, свободи людини і громадянина, завжди реалізовує, обстоює та захищає свої права та інтереси;
- має чіткі уявлення про правову державу і громадянське суспільство;

- самостійно контролює власну поведінку, володіє стратегією розв'язання конфліктів;

- студент глибоко орієнтується в проблемах сучасного суспільного розвитку України та світу, має власну громадянську позицію щодо світових та європейських процесів;

- демонструє максимально сформовані окремі навички застосування демократичних технологій та процедур прийняття індивідуальних та колективних рішень;

- бере активну участь у діяльності органів студентського самоврядування, волонтерській діяльності, громадській роботі;

- усвідомлює значущість громадянської освіти в процесі виховання та навчання учнів початкової школи.

Середній рівень (С) сформованості громадянської компетентності майбутнього вчителя початкової школи має студент, який:

- періодично виявляє прагнення до самовдосконалення та підвищення власного рівня сформованості громадянської компетентності;

- виявляє достатній рівень знань теоретичних засад громадянської освіти;

- має достатній рівень аналітичного застосування знань;

- має достатній рівень знань про загальнолюдські, демократичні та національні цінності, права, свободи людини і громадянина, не завжди реалізовує, обстоює та захищає свої права та інтереси;

- має достатні уявлення про правову державу і громадянське суспільство;

- не завжди самостійно контролює власну поведінку, недостатньо володіє стратегією розв'язання конфліктів;

- студент орієнтується в проблемах сучасного суспільного розвитку України та світу на достатньому рівні, прагне проявляти власну громадянську позицію щодо світових та європейських процесів;

- демонструє недостатньо сформовані окремі навички застосування демократичних технологій та процедур прийняття індивідуальних та колективних рішень;

- періодично бере участь у діяльності органів студентського самоврядування, волонтерській діяльності, громадській роботі;

- недостатньо усвідомлює значущість громадянської освіти в процесі виховання та навчання учнів початкової школи.

Низький рівень (Н) сформованості громадянської компетентності майбутнього вчителя початкової школи має студент, який:

- не виявляє прагнення до самовдосконалення та підвищення власного рівня сформованості громадянської компетентності;

- виявляє низький рівень знань теоретичних засад громадянської освіти;

- має елементарний рівень аналітичного застосування знань;

- має елементарні знання про загальнолюдські, демократичні та національні цінності, права і свободи людини та громадянина, рідко реалізовує, обстоює та захищає свої права й інтереси;

- має фрагментарні уявлення про правову державу і громадянське суспільство;

- без допомоги викладача не може контролювати власну поведінку, не усвідомлює стратегії розв'язання конфліктів;

- поверхово орієнтується в проблемах сучасного суспільного розвитку України та світу, не може визначати власну громадянську позицію щодо світових та європейських процесів;

- демонструє мінімально сформовані окремі навички застосування демократичних технологій та процедур прийняття індивідуальних та колективних рішень;

- виявляє пасивність щодо діяльності органів студентського самоврядування, волонтерської діяльності, громадській роботі;

- не усвідомлює значущості громадянської освіти в процесі виховання та навчання учнів початкової школи.

Для визначення рівнів сформованості громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи за час навчання в педагогічному коледжі був проведений констатувальний експеримент. У дослідженні взяли участь випускники п'яти педагогічних коледжів різних регіонів України. До експериментальної групи ввійшли студенти Вінницького обласного комунального гуманітарно-педагогічного коледжу. Контрольну групу становили студенти Луцького педагогічного коледжу, Володимир-Волинського педагогічного коледжу імені А. Ю. Кримського, Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського, Вищого комунального навчального закладу Сумської обласної ради «Лебединське педагогічне училище імені А. С. Макаренка».

Використано різні методи дослідження: анкетування, тестування, інтерв'ювання, бесіду. Анкети та тести ми розробляли у відповідності до розроблених критеріїв сформованості досліджуваної якості. Інтерв'ю та бесіди проводили для збору додаткової інформації й уточнення результатів дослідження (модифікована методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча для дослідження рівня сформованості громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи за мотиваційно-ціннісним критерієм; експрес-опитування – за знаннево-інформаційним критерієм; анкетування та бесіди – за організаційно-діяльнісним критерієм; модифіковано тест для визначення рівня сформованості громадянських якостей та тест для діагностики громадянської самосвідомості майбутніх учителів початкової школи (П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька) – за суб'єктно-оцінювальним критерієм).

Результати діагностування рівнів сформованості громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи на констатувальному етапі експерименту подано в табл. 2.1 та діаграмі на рис. 2.1.

Таблиця 2.1

Результати діагностування рівнів сформованості громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи на констатувальному етапі експерименту, к-сть / %

Критерії	Рівні сформованості громадянської компетентності					
	Високий		Середній		Низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Мотиваційно-ціннісний	12,5	11,8	37,5	37,5	50,0	50,7
Знаннєво-інформаційний	14,3	13,6	44,2	48,3	41,5	42,3
Організаційно-діяльнісний	12,5	13,6	42,8	41,9	44,7	44,5
Суб'єктно-оцінювальний	12,5	13,6	42,8	41,9	44,7	44,5
Середнє значення	12,9	13,2	41,8	42,4	45,3	44,4

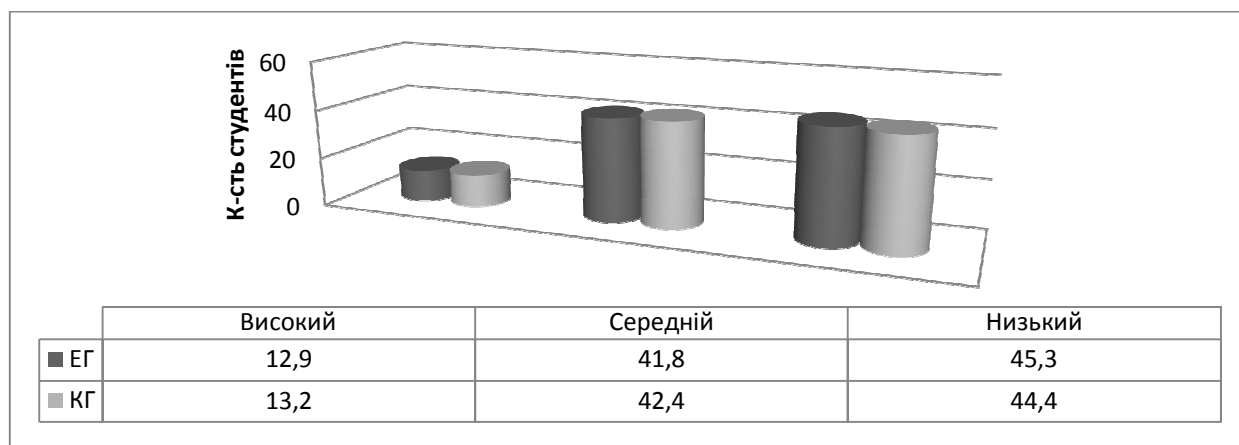

Рис. 2.1. Діаграма розподілу майбутніх учителів початкової школи за рівнями сформованості громадянської компетентності на констатувальному етапі експерименту

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз матеріалів дослідження дозволяє стверджувати, що в майбутніх учителів початкової школи недостатньо сформована громадянська компетентність за виокремленими критеріями. У середньому її високий рівень продемонструвало 12,9 % майбутніх учителів початкової школи експериментальної та 13,2 % контрольної груп. У більшості респондентів виявлено низький рівень сформованості цієї якості.

Тому постає завдання розроблення моделі формування громадянської компетентності майбутніх учителів початкової школи в педагогічному коледжі,

що забезпечить більш якісний рівень підготовки фахівців з наряду нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний збірник / І. Д. Бех. – Київ, 1998. – 204 с.
2. Богданова І. М. Технології в освіті: теоретико-методологічний аспект: монографія / І. М. Богданова. – Одеса, 1999. – 146 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.). Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ : Ірпінь, 2005. – 1728 с.
4. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18–23.
5. Капська А. Й. Деякі особливості формування готовності студентів до професійної творчості / А. Й. Капська // Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: теорія, практика, програми. – Київ : ІЗМН, 1998. – С. 5–12
6. Михайліченко М. В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Михайліченко Микола Васильович. – Київ, 2007. – 204 с.
7. Рогальська Н. В. Деякі аспекти громадянського виховання дітей у навчально-виховному комплексі «Школа – дошкільний навчальний заклад» / Н. В. Рогальська // *Психолого-педагогічні проблеми виховання дітей в умовах функціонування комплексу «Школа – дошкільний навчальний заклад»*. – Київ, 2001. – С. 50–66.
8. Слостєнин В. А. Професійна підготовка учителя в системі вищого педагогічного освіти / В. А. Слостєнин. – Москва : Просвещение, 1995. – 180 с.
9. Філософський словник. За ред. В. І. Шинкарука. – Київ, 1973. – 600 с.